

УДК 349.41

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.24>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ ЯК ДЖЕРЕЛА ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Палійчук В.Б.,

*аспірант Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова,**кафедра трудового, земельного та господарського права*

ORCID: 0000-0002-5533-8039

Палійчук В.Б. Теоретико-правові підходи до визначення практики ЄСПЛ як джерела земельного права України.

Практика Європейського суду з прав людини, яка визнається українським законодавцем джерелом в тому числі земельного права, недостатньо досліджена в контексті розуміння змісту фундаментальних для цієї теми понять. У межах статті здійснено аналіз підходів до тлумачення категорії "джерело права", зокрема формально-юридичного, історичного, ідеологічного та інших. Також проведено дослідження категорії "джерело земельного права" у контексті практики ЄСПЛ. У межах статті джерело земельного права розглядається у формально-юридичному значенні як офіційна форма зовнішнього вираження загальнообов'язкових правил поведінки, що регулюють земельні відносини (відносини щодо володіння, користування, розпорядження і охорони земель) в Україні.

Було здійснено аналіз теоретичних напрацювань вітчизняних науковців у сфері земельного права (в тому числі навчальних посібників) на предмет дослідження змісту категорії "практика Європейського суду з прав людини". Встановлено, що більшість навчальних посібників із земельного права або досліджують практику ЄСПЛ як джерело земельного права опосередковано, без аналізу та визначення відповідних понять, або не розглядають її як джерело земельного права взагалі. Виявлено, що у багатьох випадках під джерелами земельного права вчені мають на увазі нормативно-правові акти як Конституція України, закони, постанови та рішення Кабінету Міністрів України, укази Президента України, тощо і не вважають практику Суду джерелом земельного права. За результатами дослідження також виявлено відсутність наукового консенсусу щодо змісту категорії "практика ЄСПЛ" і у науковців у сфері цивільного права. Окрім цього, здійснено аналіз законодавства, яке теж чітко не визначає поняття "практика ЄСПЛ".

За результатами проведеного аналізу запропоновано визначення практики Європейського суду з прав людини як сукупності всіх рішень та ухвал Суду, незалежно від того, чи були вони прийняті у справах проти України, чи проти інших держав. Також запропоновано не включати консультативні висновки Європейського суду з прав людини до змісту категорії "практика ЄСПЛ", зважаючи на правову природу та поточну кількість цих висновків.

Ключові слова: джерела земельного права, практика ЄСПЛ, Європейський суд з прав людини, консультативні висновки, рішення та ухвали ЄСПЛ.

Paliichuk V.B. Theoretical approaches to defining the case law of the European Court of Human Rights as a source of land law of Ukraine.

The case law of the European Court of Human Rights, which is recognized by the Ukrainian legislator as a source of land law, has not been sufficiently studied in the context of understanding the content of the concepts fundamental to this topic. The article analyzes various approaches to interpreting the category of "source of law," including the formal legal, historical, ideological, and other approaches. It also examines the category of "source of land law" in the context of the ECtHR's case law. Within the article, a source of land law is considered in its formal legal sense as an official form of external expression of generally binding rules of conduct that regulate land relations (relations concerning the possession, use, disposal, and protection of land) in Ukraine.

An analysis of theoretical studies by Ukrainian scholars in the field of land law (including textbooks) was conducted to determine how they interpret the concept of "case law of the European Court of Human Rights." It was found that most land law textbooks either examine the ECtHR's case law as a source of land law indirectly, without analyzing or defining the relevant concepts, or do not consider it a source of land law at all. It was revealed that in many cases scholars understand the sources of land law primarily as normative legal acts such as the Constitution of Ukraine, laws, resolutions and decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, and so on, and do not regard

the Court's case law as a source of land law. The study also identified a lack of scientific consensus regarding the content of the category "ECtHR case law" among civil law scholars as well. In addition, the legislation itself was analyzed, and it also does not clearly define the concept of "ECtHR case law."

Based on the results of the analysis, a definition of the case law of the European Court of Human Rights is proposed as all judgments and decisions of the Court, regardless of whether they were delivered in cases against Ukraine or against other states. It is also proposed not to include advisory opinions of the European Court of Human Rights within the scope of the "ECtHR case law" concept, considering their legal nature and the current number of such opinions.

Key words: sources of land law, the case law of the European Court of Human Rights (ECHR), advisory opinions, judgments and decisions of the ECHR.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що українським законодавством передбачено, що практика Європейського суду з прав людини (надалі – "ЄСПЛ", "Суд") є джерелом права в Україні, досі деякі вчені не вважають практику Суду джерелом саме земельного права. Так, наприклад, Санніков Д.В. та Саннікова М.В. зазначають, що рішення ЄСПЛ стосуються цивільно-процесуальних та адміністративно-процесуальних, а не земельних правовідносин, які регулюються нормами права [1, с. 166].

Подібний підхід суперечить нормі Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" (надалі – "Закон"), що не розмежовує правовідносини, які можна регулювати за допомогою практики ЄСПЛ, а які – ні. Закон лише встановлює, що суди застосовують практику як джерело права [2].

Водночас фундаментальною причиною відсутності консенсусу у науковій спільноті щодо ролі практики Європейського суду з прав людини у системі джерел земельного права України є недостатнє доктринальне дослідження цього інституту і в тому числі таких ключових питань як визначення понять "джерело земельного права" чи "практика ЄСПЛ". Дослідження саме цих категорій – наріжний камінь усіх подальших наукових напрацювань у цій сфері. Саме тому предметом даного дослідження є доктринальні підходи до визначення практики ЄСПЛ як джерела земельного права України.

Метою наукового дослідження є аналіз теоретико-правових та законодавчих підходів щодо змісту поняття "практика Європейського суду з прав людини" як джерела земельного права, а також обґрунтування власного наукового підходу до розуміння цього поняття.

Стан опрацювання проблематики. Незважаючи на те, що кількість наукових досліджень практики Суду у сфері земельного права відносно невелика, певні важливі аспекти цього правового інституту все ж досліджували низка вітчизняних вчених, зокрема Коваленко Т.О., Санніков Д.В., Саннікова М.В., Ільків Н.В., Ковальчук М.О., Мірошніченко А.М., Глушков В.О., тощо.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальним елементом кожного наукового дослідження є з'ясування змісту досліджуваних явищ чи використовуваного понятійно-категоріального апарату. Відсутність ясності щодо змісту понять, які підлягають дослідженню, веде до неузгодженості предмету дискусії та ускладнюють імплементацію результатів наукових праць у освітній процес та на практиці. Основоположними поняттями, які будуть підлягати дослідженню, є "джерело права", "джерело земельного права", та "практика ЄСПЛ".

На даний момент багато наукових досліджень у сфері земельного права в принципі або не визначають зміст цих категорій, або роблять це лише опосередковано. Ситуація із теоретико-правовими напрацюваннями щодо поняття "джерела права" є істотно кращою, зважаючи на ключовий характер цього поняття для теорії права. У межах теорії права джерела права можуть розглядатись у різних значеннях. У юридичній науці під "джерелами права" зазвичай мається на увазі зовнішнє та об'єктивне вираження загальнообов'язкових правил поведінки. У даному контексті джерелом права виступають нормативно-правові акти (закони, рішення уряду, укази глави держави, тощо), судова практика та інші джерела.

Також теоретики права під джерелами права можуть мати на увазі економічні, соціальні, культурні, політичні або інші фактори, що впливають на прийняття тих чи інших правил поведінки. У разі історичного підходу до трактування цієї категорії джерелами права визнаються існуючі раніше правові акти, які передбачали загальнообов'язкові правила поведінки як, наприклад, Руська Правда. Також джерелом права може бути правосвідомість та правова культура [3, с. 51-52].

Що стосується саме джерел земельного права України, то вони, звісно, були предметом аналізу різних науковців, але зазвичай досліджувались конкретні види джерел, а не сама теоретико-правова категорія. Щоправда, наприклад, у підручнику із земельного права за авторства Мірошніченка А.М. зазначено, що джерелом права є зовнішня форма вираження правових норм, але окремо визначення джерел земельного права не фігурує. У межах праці аналіз продовжується уже щодо

конкретних видів джерел права (наприклад, нормативно-правові акти, правові принципи, правовий прецедент чи правовий звичай) [4, с. 41–45].

У посібнику із земельного права за ред. М.В. Шульги автори зазначають, що джерело права – це “зовнішня форма вираження правових норм, якими закріплюються загальнообов’язкові, санкціоновані примусовою силою держави, формально визначені правила поведінки” [5, с. 47].

У контексті вивчення практики ЄСПЛ як джерела земельного права України під категорією “джерело земельного права” зазвичай мають на увазі саме формально-юридичний підхід, оскільки “практика Суду” і є тією об’єктивною формою закріплення правових норм, що формуються Європейським судом з прав людини. Виходячи із загального визначення джерел права у формально-юридичному розумінні, джерела земельного права України – це офіційна форма зовнішнього вираження загальнообов’язкових правил поведінки, що регулюють земельні відносини (відносини щодо володіння, користування, розпорядження і охорони земель) в Україні.

Стосовно визначення категорії “практики Європейського суду з прав людини”, то ситуація більш складна як з точки зору законодавства, так і в контексті теоретико-правових досліджень. Закон України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” передбачає, що практика Суду застосовується як джерело права. Закон передбачає, що “практика Суду” – це практика Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини, але не визначає змісту категорії “практика” [2]. Не сприяють ясності з цього питання і деякі процесуальні кодекси, які теж передбачають, що суди застосовують практику Європейського суду з прав людини як джерело права, але не визначають зміст цієї категорії.

Як добре відомо, Європейський суд з прав людини у межах своєї діяльності може приймати різноманітні документи як, наприклад, рішення, ухвали, консультативні висновки, тощо. Точне розуміння того, що саме є джерелом земельного права – ключова вимога до законодавства у країні, яка визнає верховенство права своїм фундаментальним принципом.

Зміст категорії “практика ЄСПЛ” у межах Закону можливо визначити лише опосередковано. Так, наприклад, у деяких статтях Закону поряд із категорією “практика Суду” також використовуються “Рішення та ухвали Суду чи ухвали Комісії” [2]. Водночас виникають питання і щодо змісту “рішень Суду”, оскільки, як стверджує Коваленко Т.О., значимою проблемою застосування практики ЄСПЛ як джерела права є відсутність чіткості щодо того, чи є практика Суду у справах проти інших країн теж джерелом земельного права. До такого висновку вчена виходить, зважаючи на ст. 1 Закону, яка передбачає, що “рішення” це саме рішення у справах проти України. За такого трактування велику кількість важливих правових позицій та рішень ЄСПЛ неможливо розглядати як джерело земельного права, оскільки вони були прийняті у межах справ проти інших країн, що, звісно, не відповідає практиці правозастосування.

Допомогти вирішити цей законодавчий недолік могли би теоретико-правові напрацювання з цього питання. Однак більшість наукових праць, що стосуються практики ЄСПЛ як джерела земельного права не досліджують зміст цієї категорії і частіше концентруються на дослідженні конкретних правових позицій Суду. Коваленко Т.О. наголошує, що більшість підручників із земельного права України в принципі ніяк не досліджують питання практики Суду як джерела земельного права [6, с. 82–87].

Мірошниченко А.М., досліджуючи правовий прецедент як джерело земельного права, використовує формулювання “рішення ЄСПЛ”, а не “практика”, хоч окремо не наводить аналіз цих категорій [4, с. 41–42]. У посібнику за ред. М.В. Шульги питання практики ЄСПЛ як джерела земельного права розглядалось у аналогічному векторі. Так, вчені зазначають, що джерелом земельного права визнається практика Європейського суду з прав людини, але окремо не аналізують зміст цієї категорії [5, с. 60].

Інші ж вчені більш консервативні під час аналізу питання практики Європейського суду з прав людини. Так, наприклад, у підручнику із Земельного права України Ріпенка А.І. та Пашенка О.М. джерелами права визнаються лише класичні для вітчизняної правової науки нормативно-правові акти, а також договори і правові звичаї. Автори безпосередньо зазначають, що судова практика не відноситься до джерел земельного права, а практику Європейського суду з прав людини в принципі не досліджують у цьому контексті [7, с. 13–18].

У посібнику за ред. Баїк О.І. автори в принципі розглядають джерела земельного права лише як нормативно-правові акти. Підручник за ред. Баїк О.І. фактично не передбачає опису практики Суду як джерела земельного права, опис джерел обмежується лише Конституцією, законами та підзаконними нормативно-правовими актами, хоч автори і зазначили, що чинні та ратифіковані міжнародні договори є теж частиною національного законодавства [8, с. 40–50].

Не відрізняється позиція у підручнику із земельного права за ред. Шеремета А.П., який зазначає, що до джерел земельного права належать нормативно-правові акти, що регулюються відпо-

відні правовідносини. Ні практика Суду, ні рішення ЄСПЛ не фігурують як джерело земельного права [9, с. 56–65].

Що стосується наукових статей на обрану тему, то, як уже зазначалось раніше, їхнім предметом часто виступають не загальні теоретичні дослідження суті та правової природи цього інституту, а конкретні правові позиції Суду, нові правові норми, що були створені Європейським судом з прав людини, тощо. Так, Дроботова Т. здійснила аналіз низки рішень Європейського суду з прав людини, що стосувались земельних спорів або порушень ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції задля виокремлення основних помилок, що здійснюються при регулюванні земельних правовідносин. Авторка лише опосередковано аналізує, що саме можна вважати практикою Суду, наголошуючи, що українські суди «мають застосовувати судові рішення та ухвали ЄСПЛ із будь-якої справи, що перебувала в його провадженні» [10, с. 160].

Щодо напрацювань вчених інших галузей права, то консенсусу щодо правової природи чи навіть змісту категорії «практика ЄСПЛ» – немає. Сядриста І.І. та Сядристий А.О. зазначають, що досі тривають дискусії щодо того, чи є практика Суду джерелом цивільного права, а також чи є вона прецедентом чи чимось іншим. У межах праці зазвичай поряд із категорією «практика Суду» часто фігурують рішення, але без ухвал. Водночас за результатами здійсненого аналізу вчені приходять до висновку про брак наукових досліджень таких категорій як «джерела цивільного права» та «джерела права» загалом, а тому остаточне визначення категорії «практика Суду» відсутнє [11, с. 217–220].

У межах своєї статті про практику Європейського суду з прав людини як джерело цивільного права Сабодаш Р.Б. напряму не встановлює дефініцію поняття «практика Суду», але зазначає, що практика складається не лише з рішень Суду, а й також із постанов про прийнятність скарги [12, с. 141].

Вчений Кройтор В.А. у своїй праці щодо використання прецедентів ЄСПЛ українськими судами при вирішенні аналогічних питань звертає увагу в контексті практики саме на рішення Суду. Водночас автор наголошує, що важливо застосовувати правову позицію Суду незалежно від того, чи вона була зазначена у справах проти України чи інших держав, оскільки така практика може сприяти уникненню подібних помилок [13, с. 46–53].

За результатами вищезазначеного аналізу теоретико-правових досліджень можна стверджувати, що питання практики ЄСПЛ як джерела земельного права потребує подальшого дослідження не лише на рівні дослідження конкретних правових позицій, а й на рівні розуміння змісту основоположних понять.

Для надання визначення поняття «практика ЄСПЛ» потрібно враховувати його контекст, а саме, що практика є джерелом в тому числі земельного права, тому не всі документи, які видаються чи приймаються Судом, можуть вважатись практикою. Джерелом права є зовнішня форма вираження правових норм, а тому слід проаналізувати ухвалені Судом документи, які можуть містити нові правові норми. Зміст поняття «практика ЄСПЛ» включає в себе як остаточні рішення, так і ухвали [14, с. 16–17]. Якщо стосовно першої складової зазвичай питання не виникають, то ситуація із ухвалами є більш складною. Ухвали щодо прийнятності скарг теж обґрунтовані та можуть містити нові правові позиції у сфері земельних відносин, які можуть надалі використовуватись судами.

Так, наприклад, ухвала про прийнятність скарги у справі *Peter Gratzinger and Eva Gratzingerova against the Czech Republic* дозволила по-іншому подивитись на концепцію «законних сподівань», які дають право на захист нерухомого майна [15]. Верховний Суд у своїх оглядах практики ЄСПЛ досліджує не лише рішення, а й також ухвали, що вказує на їхню значущість для суду [16].

Що стосується консультативних висновків, які можуть надаватись Європейським судом з прав людини згідно зі ст. 47 Конвенції, то ситуація значно складніша [17]. У деяких інших юрисдикціях ці висновки визнаються такими, що «беруться до уваги» при вирішенні спорів із аналогічних питань [14, с. 17]. Водночас на значимість цих документів як джерела земельного права істотно впливає Протокол №16 до Конвенції, згідно з яким консультативні висновки не мають обов'язкової сили. Варто також враховувати специфічну правову природу цих висновків [18].

Зважаючи на вищезазначені фактори та зміст консультативних висновків, наразі складно стверджувати, що вони є об'єктивним вираженням нових правових норм, що регулюють земельні відносини, а тому їх не слід відносити до практики ЄСПЛ у контексті її ролі як джерела земельного права. Однак це не применшує корисності механізму консультативних висновків, які можуть використовуватись для забезпечення земельних прав в Україні.

Також Європейський суд з прав людини часто робить узагальнення своєї практики у вигляді посібників з правовими позиціями, які стосуються тих чи інших конвенційних прав. Однак такі посібники виступають радше у ролі практичних методичних рекомендацій, які консолідують найважливіші правові позиції щодо конкретних прав, що гарантуються Конвенцією. Хоч посібники є

об'єктивним зовнішнім вираженням правових норм, їх не можна розглядати як "практика ЄСПЛ", оскільки це фактично спосіб консолідації уже існуючої практики (правових позицій із відповідних рішень та ухвал).

Висновки. Отже, на даний момент існує узгоджений науковий підхід до розуміння категорії "джерело права", але немає загального консенсусу українських науковців щодо змісту поняття "практика ЄСПЛ" як джерела земельного права. Більшість наукових праць або досліджують конкретні правові позиції Суду, або визначають зміст поняття практики опосередковано. Значна кількість навчальних посібників в принципі не розглядає практику ЄСПЛ як джерело земельного права. Законодавчий підхід щодо змісту цієї категорії теж залишається недостатньо чітким.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що джерело земельного права – це офіційна форма зовнішнього вираження правових норм (обов'язкових правил поведінки), що регулюють суспільні відносини щодо володіння, користування, розпорядження і охорони земель, а практика ЄСПЛ як джерело земельного права – це рішення та ухвали Суду незалежно від того, чи вони були прийняті у справах проти України чи проти інших держав. Стосовно консультативних висновків ЄСПЛ, то, зважаючи на їхню кількість та правову природу, не видається можливим наразі стверджувати, що вони є складовим елементом практики Європейського суду з прав людини як джерела земельного права України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Санніков Д., Саннікова М. До питання місця рішень Європейського суду з прав людини у системі джерел земельного права. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф., д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України О.О. Погрібного. Харків. С. 163–166. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6769/1/Sannikov_163.pdf (дата звернення: 12.11.2025).
2. Закон України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини": від 23.02.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення 12.11.2025).
3. Мерник А., Чоботар Д. Підходи до розуміння категорії «джерело права». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. С. 51–53. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/9>.
4. Мірошніченко А. М. Земельне право України: Підручник. Київ: Алерта, 2011. С. 41–45.
5. Земельне право: підручник / ред. М. Шульга. 3-тє вид. Харків: Юрайт, 2023. С. 47–62. ISBN 978-617-7450-18-3.
6. Коваленко Т.О. Практика Європейського суду з прав людини як джерело земельного права України. *Юридична Україна*. 2016. С. 82–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2016_11-12_13 (дата звернення: 12.11.2025).
7. Ріпенко А.І., Пашенко О.М. Земельне право України: загальна частина: навчальний посібник. Одеса, 2013. С. 13–18.
8. Земельне право: навчальний посібник / О. Баїк та ін.; ред. О. Баїк. Львів, 2020. С. 40–50. ISBN 978-617-7970-28-5.
9. Шеремет А. Земельне право України: навчальний посібник. 2-ге вид. Київ, 2009. С. 56–65. ISBN 978-966-364-816-3.
10. Дроботова Т. Рішення Європейського суду з прав людини проти України: земельно-правовий аспект. *Право України*. 2020. Вип. 5. С. 158–170. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2020-05-158>.
11. Сядриста І.І., Сядристий А.О. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного права. Проблеми цивільного права та процесу. Вінниця, 2024. С. 217–221. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b263c098-bae5-496a-95e9-394c70a07f7f/content> (дата звернення: 12.11.2025).
12. Сабодаш Р. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного права України. *Наше право*. 2013. Вип. 9. С. 140–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_9_27 (дата звернення: 12.11.2025).
13. Кройтор В. Використання прецедентного права, створеного суддями Європейського суду з прав людини, в процесі прийняття рішень українськими судами з аналогічних питань. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. Вип. 1. С. 46–53. URL: <https://doi.org/10.32782/39221429>.
14. Палійчук В.Б. The legal nature of the ECtHR case law as a source of land law in Ukraine. *Підприємництво, господарство і право*. 2024. Вип. 2. С. 16–22. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2024.2.03>.

15. Decision as to the admissibility of application No. 39794/98 by Peter Gratzinger and Eva Gratzingerova against the Czech Republic. HUDOC. 10.07.2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22710> (дата звернення: 12.11.2025).
16. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (липень 2025 року) / Ю. Місько та ін.; Верховний Суд. Київ, 2025. 54 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_ESPL_07_2025.pdf (дата звернення: 12.11.2025).
17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 12.11.2025).
18. Протокол № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: від 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-13 (дата звернення 12.11.2025).